

Varia Daco-Romana (XV—XVI)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

XV. Ludus Dacicus

Două surse antice tîrzii privitoare la topografia Romei ne aduc o știre care interesează și istoria Daciei¹:

*Notitia Urbis Romae regionum XIII*²: *Regio III Isis et Serapis continet: Monetam. Amphitheatrum qui capit loca LXXXVII. Ludum Magnum et Dacicum etc.*³;

*Curiosum Romae regionum XIII*⁴: *Regio II Caelimontium continet: Claudium. Macellum Magnum. Lupanarios. Atrium Cyclopi. Cohortem V vigilum. Caput Africes. Arborem sanctum. Castra peregrina. Domum Philippi. Victiliana. Ludum Matutinum et Dacicum etc.*⁵.

Din sursele citate, precum și din altele (literare, epigrafice) aflăm de existența a patru cazărmi ale gladiatorilor (*ludi*) la Roma: *Magnus, Matutinus, Gallicus și Dacicus*⁶. *Chronographus* din anul 354 le atribuie lui Domitianus: *Hoc imperante multae operae publicae fabricatae sunt: ... templum Vespasiani et Titi, Capitolium, Senatum, ludos IIII, Palatium ...*⁷. Existența acestor *ludi* a fost confirmată epigrafic prin descoperirea, încă din 1562, a așa-numitei *Forma Urbis marmorea* (realizată pe timpul lui Septimiu Sever⁸), conținând redarea planimetrică a unor edificii ale Romei⁹.

¹ Cele mai importante ediții: Roberto Valentini — Giuseppe Zucchetti, *Codice topografico della città di Roma*, I, 1940; Giuseppe Lugli, *Fontes ad topographiam veteris Urbis Romae pertinentes*, III, Roma, 1955. Textele sînt reproduse de asemenea de A. M. Collini — L. Cozza, *Ludus Magnus*, Roma, 1962, p. 139.

² *Notitia* datează după anul 334 — deoarece menționează statuia ecvestră a împăratului Constantin, inaugurată în acel an; dar anterioară anului 357, „perchè non figura il sesto obelisco, quello innalzato allora da Costanzio II nel Circo Massimo” (Valentini-Zucchetti, *Codice*, p. 68—69).

³ Valentini-Zucchetti, *Codice*, p. 167; Lugli, *Fontes*, p. 129, nr. 2.

⁴ *Curiosum* menționează în schimb obelișcul (v. nota 2), de aceea este considerat ulterior anului 357, dar anterior anului 449, „nel qual anno Polemio Silvio si servì dall'appendici di Curiosum per il suo latercolo” (Zucchetti, *op. cit.*, p. 69).

⁵ Zucchetti, *op. cit.*, p. 92; Lugli, *op. cit.*, p. 71, nr. 1.

⁶ A. Licordari, *Ludus gladiatorius*, *Dizionario epigrafico*, IV/3 (1946—1985), p. 2142—2144; G. Ville, *La gladiature en Occident des origines à la mort de Domitien*, Roma, 1981, p. 295—306.

⁷ Zucchetti, *op. cit.*, p. 274—275; G. Lugli, p. 96 nr. 79 și p. 175 nr. 325.

⁸ Planul Romei a fost realizat în anii 205—208. Data se deduce cu suficientă probabilitate din dedicația planului, unde se prezintă fiind în viață împărații Septimius Severus și Caracalla, precum și din menționarea lui L. Fabius Cilo, *praefectus Urbi*.

⁹ Fragmentele plăcii de marmură au fost descoperite în 1562, în spatele bisericii Sf. Cosma și Damian; la început s-au aflat în posesia familiei Farnese, unde au putut fi cercetate de unii studioși (între timp, unele fragmente s-au rătăcit). În 1741, piesele au intrat la Campidoglio. În 1867 s-a descoperit încă un fragment, cu *Porticus Liviae*, apoi altele: în 1862 (în for, cu templul Castorilor), 1884, 1888, 1891 și 1899; s-au redescoperit și unele fragmente pierdute din colecția Farnese. În 1903 au fost expuse în Campidoglio, cu o mare reconstituire. În 1955, fragmentele au fost mutate din nou, în Palazzo Braschi, unde se află și acum; în 1956 au fost recuperate alte fragmente. Cea mai importantă ediție: G. F. Carettoni, A. M. Collini, L. Cozza, G. Galati, *La Pianta Marmorea di Roma antica. Forma Urbis Romae*, Roma, 1960; vezi și Emilio Rodríguez-Almeida, *Forma Urbis Marmorea. Aggiornamento generale 1980*, Roma, 1981 (text și planșe).

Cea mai importantă cazarmă a gladiatorilor era *Ludus Magnus*, a cărei construcție a fost întreprinsă de Domitian, fiind inaugurată de Traian și terminată de Hadrian¹⁰. A fost localizată de Huel- sen la est de Colosseum¹¹, fiind identificată arheologic în 1937, între actualele via Nomentana și via Claudia¹².

Cum s-a văzut, *Notitia* și *Curiosum* menționează și *Ludus Dacicus*; a fost localizat la sud de marea cazarmă a gladiatorilor¹³. Două fragmente din *Forma Urbis marmorea* par a se referi chiar la acesta: [*LVDV*]*S D[ACICVS]*¹⁴ sau [*LVDVS*]*D[ACICV]**S*¹⁵, după cea mai recentă recon- stituire a planului zonei amfiteatrului¹⁶.

XVI. Dacii la Napoca

O inscripție de la Lambaesis (Numidia) păstrează numele (parte fragmentare) unor soldați ai legiunii III Augusta, lăsați la vatră, care își indică originea *Nap(oca)*¹⁷.

Din datele prezentate de inscripție, reiese că acești soldați, care primesc *honestia missio* în anul 144, fuseseră înrolați prin 118—119. Se crede că o vexilație din legiunea III Augusta a luat parte la luptele din Dacia la începutul domniei lui Hadrian¹⁸; de altfel, în inscripția de la Lam- baesis apar, între alții, și trei soldați originari din Pannonia¹⁹.

În legătură cu soldații de la Napoca menționați de această inscripție, observăm două lucruri: cițiva sint *P. Aelii*, deci poartă *praenomen*-ul și *nomen*-ul împăratului Hadrian, de la care au primit cetățenia la intrarea sub drapel; unii dintre ei poartă nume tracice, precum *Bitus*, *Tarsa*, *Muc[ra]*, *Eptacentus*²⁰. După A. Alföldi²¹, acești soldați originari din Napoca nu ar fi daci, ci traci colonizați la Napoca; deoarece, continuă ideea A. Dobó: „Decem annos post debellatam Daciam iuventus Dacica, quae ad stipendia legionaria apta esset, nondum existebat”²².

Dubiul în legătură cu originea dacică a acestor soldați nu mai este justificat acum, cînd cerce- țările arheologice au arătat cu descoperiri elocvente continuitatea elementului dacic în epoca ro- mană. O altă inscripție, de data aceasta chiar de la Napoca, este semnificativă: *D(is) M(anibus) P. Ael(io) Traiano, vir(it) an(nis) XXVIII; fil(io) et Ael(io) Libero, alumno, an(norum) III, P. Ael(ius) Dacianus, dec(urio) et aedil(icius) col(oniae), f(aciendum) e(uravit)*²³.

I. I. Russu exprima unele rezerve în legătură cu această inscripție (cunoscută dintr-o copie a lui Mezerzius), între altele și despre cognomenul *Traianus*²⁴. Îndoiala ne apare excesivă, deoarece inscripția unui sarcofag de la Brigetio menționează pe un *P. Ael(ius) Traianus, dec(urio) mun(icipi) Brig(etionis)*²⁵. Revenind la inscripția de la Napoca, remarcăm că de ridicarea monu- mentului s-a îngrijit P. Aelius Dacianus; inscripția datează probabil din ultimele două decenii ale secolului al II-lea, după ce Napoca a fost ridicată la rangul de colonia²⁶. P. Aelius Dacianus

¹⁰ Vezi A. M. Colini — L. Cozza, *Ludus Magnus*, Roma, 1962.

¹¹ Jordan Hülsen, *Topographie der Stadt Rom im Alterthum*, I, 3, 1907, p. 298.

¹² Mai ales prin lucrările lui G. Lugli, datele cîștigate au intrat în manualele de topografie romană și în special în lucrarea publicată de acesta împreună cu Italo Gismondi: *Forma Urbis Romae imperatorum aetate*, Roma, 1949. Re- producere în: *Le piante di Roma*, a cura di Amato Pietro Frutaz, Roma, 1962, I (Text) — II (Tavole) (dal seccolo III D.C. all'anno 1625) (pianta LVIII, 4, tav. 122, unde apare și *Ludus Dacicus*, între *Ludus Magnus* și *Ludus Matulinus*; detalii).

¹³ E. Rodriguez-Almeida, *op. cit.*, p. 70—73, pl. IV.

¹⁴ *Pianta marmorea di Roma* (1960), p. 123—124, pl. XXVIII—XXXIX.

¹⁵ E. Rodriguez-Almeida, *Forma Urbis marmorea. Nuove integrazioni*, în *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, 82 (1970—1971), Roma, 1975, p. 115—118.

¹⁶ Informarea asupra acestui subiect am realizat-o în cursul unui stagiu de documentare oferit de Institutul Arhe- logic German din Roma (decembrie 1990—ianuarie 1991).

¹⁷ CIL, VIII, 18085 = A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque reperitae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapest—Amsterdam, 1975, nr. 648.

¹⁸ E. Ritterling, RE, XII (1925), col. 150; A. Dobó, *op. cit.*, nota 1. O inscripție de la Vazaiv (CIL, VIII, 17622 = Dobó, *Inscriptiones*⁴, nr. 617) menționează alt militar al le- giunii III Augusta, originar din provincia Dacia.

¹⁹ A. Dobó, *Inscriptiones*⁴, 166.

²⁰ I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, București, 1980, p. 38.

²¹ A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Alter- tum*, Budapesta, 1944, p. 31 și 56.

²² A. Dobó, *Inscriptiones*⁴, 648 (nota 1).

²³ CIL, III, 867.

²⁴ AISC, IV, 1941—1943 (1944), p. 210, nr. 11.

²⁵ CIL, III, 4336 (= *Die Römischen Inschriften Ungarns*, II, 588).

²⁶ D. Tudor, *Orase, tiguri și sale în Dacia romană*, Bu- curești, 1968, p. 226; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 123.

era, așa cum arată cognomenul său, urmașul unui dac ²⁷, care primise cetățenia de la împăratul Hadrian. Inscripția este extrem de sugestivă pentru procesul de integrare a unor elemente autohtone în masa romană a provinciei; la a treia generație, așa cum arată numele defuncțiilor, urma originii lor era pierdută.

Din acest punct de vedere, este interesantă de relevat și o inscripție de la *Novae* (Moesia Inferior): [*Di*]anae Aug(ustae) sac(rum). M. Ulp(ius) Napuca Peregrinus, trib(unus) leg(ionis) I Ital(icae), r(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) ²⁸. Dedicantul, aparținând ordinului evestru, poartă *praenomen*-ul și *nomen*-ul împăratului Traian; tatăl său, așa cum arată *cognomen*-ul, fusese peregrin: probabil un nobil dac, gratificat cu cetățenia de împăratul Traian. Pentru originea etnică dacă a lui M. Ulpus Peregrinus pledează și forma *Napuca*, atunci când își indică *origo*.

În încheiere, reamintim că pe teritoriul jud. Cluj se află una din cele mai reprezentative descoperiri privind continuitatea dacilor pe teritoriul provinciei romane: cimitirul de la Soporu de Câmpie ²⁹.

²⁷ În r. 6, mss. Vind. reproduce DATIANO; cf. *Aquis Dacicis* (Geogr. Rav. III, 11, 8) pentru *Aquis Dacicis* (*Itiner. Ant.* 23, 3) (v. nota noastră din *Thrace-Dacia*, 7, 1986, p. 171–172).

²⁸ M. Čičikova, în vol. *In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 67–72.

²⁹ D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980, p. 119 și urm.; în această lucrare se găsesc date și despre alte descoperiri dacice de pe cuprinsul județului Cluj.

